

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.2.1.3>

PROBLEM REALIZACJI KULTUROLOGICZNEGO PODEJŚCIA DO NAUCZANIA LITERATURY: POSZUKIWANIA PEDAGOGICZNE I IDEE INNOWACYJNOŚCI (KONIEC 1990 – POCZĄTEK 2000)

Nataliia Hohol

kandydat nauk pedagogicznych, docent, doktorant

Wydziału Historii i Filozofii Edukacji Instytutu Pedagogiki

Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-0780-6237

Adnotacja. Artykuł uzasadnia priorytetowe kierunki rozwoju i realizacji idei kulturowego podejścia do nauczania literatury, podkreślone w pracach współczesnych ukraińskich i rosyjskich naukowców. Udowodniono, że jakościowe zmiany w metodycznym systemie nauczania literatury na przełomie lat 90. i 2000. były promowane przez poszukiwania naukowców metodystów, których celem było stworzenie teoretycznych i metodycznych podstaw szkolnego badania literatury w interakcji ze sztukami pokrewnymi. Rozważono problem realizacji idei kulturowego podejścia do nauczania literatury, przedstawionej w naukowych i metodycznych pismach rosyjskich naukowców z końca lat 90. – początku 2000. Określono znaczenie pedagogicznych, naukowych i metodycznych pomysłów rosyjskich naukowców wyznaczonego okresu historycznego dla rozwoju współczesnej metodyki literatury. Udowodniono, że konstruktywne i krytyczne zrozumienie naukowych i metodycznych prac naukowców nad realizacją idei kulturowego podejścia do nauczania literatury jest niezwykle ważne dla tworzenia i wdrażania nowych metod w procesie edukacyjnym, biorąc pod uwagę pozytywne doświadczenia z przeszłości i teraźniejszości.

Słowa kluczowe: szkolna edukacja literacka, kulturoznawcze podejście do nauczania literatury, pokrewne formy sztuki, połączenia międzyprzedmiotowe i międzyartystyczne na lekcjach literatury, prace naukowe i metodyczne rosyjskich naukowców z końca 1990. – początku 2000.

IMPLEMENTATION OF A CULTUROLOGICAL APPROACH IN LITERATURE TEACHING: PEDAGOGICAL RESEARCH AND INNOVATIVE IDEAS (LATE 1990S – EARLY 2000S)

Nataliia Hohol

Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor,

Doctoral Student at the Department of History and Philosophy of Education

Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-0780-6237

e-mail: natashagogol75@gmail.com

Abstract. The article analyzes the priority areas of development and implementation of the culturological approach ideas in Literature teaching, which are covered in the works of modern Ukrainian and Russian researchers. The author argues that qualitative changes in the methodical system of Literature teaching in the late 1990s – early 2000s were facilitated by the research of Methodists, aimed at creating a theoretical and methodical basis for school study of Literature in the interaction of related arts. The realization of the culturological approach ideas in Literature teaching, presented in scientific and methodical works of the Russian researchers of the late 1990s – early 2000s, is considered. The importance of Russian researchers' pedagogical and scientific-methodical ideas of this historical period for the development of modern methods of Literature teaching is determined. It is shown that a constructive-critical analysis of researchers' scientific and methodical works on realization of culturological approach ideas in Literature teaching is extremely important for creation and implementation of new methods in the educational process taking into account the best experience of the past and present.

Key words: school literary education, culturological approach in Literature teaching, related arts, interaction of arts and school subjects in Ukrainian literature classes, scientific and methodical works of Russian researchers in the late 1990s – early 2000s.

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ: ПЕДАГОГІЧНІ ПОШУКИ ТА ІДЕЇ НОВАТОРСТВА (КІНЕЦЬ 1990-Х – ПОЧАТОК 2000-Х РР.)

Наталія Гоголь

кандидат педагогічних наук, доцент,

докторант відділу історії та філософії освіти

Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-0780-6237

e-mail: natashagogol75@gmail.com

Анотація. У статті обґрунтовано пріоритетні напрямки розвитку та реалізації ідей культурологічного підходу до навчання літератури, які висвітлені у працях сучасних українських і російських учених. Доведено, що якісним змінам у методичній системі навчання літератури у кінці 1990-х – на початку 2000-х рр. сприяли дослідницькі пошуки учених-методистів, спрямовані на створення теоретичних і методичних основ шкільного вивчення літератури у взаємодії із суміжними мистецтвами. Розглянуто проблему реалізації ідей культурологічного підходу до навчання літератури, представлену у науково-методичних працях російських учених кінця 1990-х – початку 2000-х рр. Визначено значущість педагогічних і науково-методичних ідей російських учених означеного історичного періоду для розвитку сучасної методики літератури. Доведено, що конструктивно-критичне осмислення науково-методичних праць учених щодо реалізації ідей культурологічного підходу до навчання літератури є вкрай важливим для створення й упровадження в освітній процес нових методик з урахуванням позитивного досвіду минулого і сьогодення.

Ключові слова: шкільна літературна освіта, культурологічний підхід до навчання літератури, суміжні види мистецтва, міжпредметні та міжмистецькі зв'язки на уроках літератури, науково-методичні праці російських учених кінця 1990-х – початку 2000-х рр.

Вступ. До початку XXI ст. у методичній науці накопичено значний досвід реалізації ідей культурологічного підходу до навчання літератури. Постановка цієї проблеми бере свій початок від часу зародження методики викладання літератури як науки у працях видатних учених-методистів XIX ст. (Ф. Буслєв, В. Водовозов, В. Острогорський, В. Стюнін та ін.). Значний внесок у розвиток означеної проблеми у кінці XIX – на початку XX ст. зробили І. Анненський, Ц. Балталон, В. Данилов, І. Плотников, В. Фішер та інші російські вчені. У XX ст. проблема реалізації ідей культурологічного підходу утвердилася в методиці навчання літератури та була вирішена у ґрунтовних науково-методичних працях Г. Беленького, Т. Браже, В. Голубкова, М. Кудряшова, В. Маранцмана, М. Рибникової, М. Соколова, З. Старкової, З. Рез, Я. Ротковича та ін.

В останнє десятиліття XX ст. і на початку XXI ст. проблема реалізації ідей культурологічного підходу до навчання літератури набуває пріоритетного значення. Так, у кінці XX – у перших роках XXI ст. провідними вченими, методистами, дослідниками була розроблена система шкільної літературної педагогіки, що ґрунтувалася на основі інноваційних підходів, а саме аксіологічного, культурологічного, ціннісного та ін.

У методичній науці проблема вивчення літератури на засадах культурологічного підходу дедалі більше приваблює сучасних дослідників, свідченням чого є наукові та навчально-методичні праці українських і зарубіжних учених. Поступово у педагогіці сформувався окремий напрям методичних досліджень, внаслідок яких українськими (А. Вітченко, В. Гладишев, Ю. Глебова, А. Градовський, О. Ісаєва, О. Каніблоцька, З. Кирилюк, О. Куцевол, Л. Мірошніченко, О. Ніколенко, Г. Островська, О. Ратушняк, С. Сафарян, Л. Симаківа, Г. Шевченко, З. Шевченко, Т. Яценко та ін.) і російськими (Г. Ачкасова, Т. Беньковська, К. Богачов, Г. Беленький, Г. Гогіберідзе, В. Доманський, Є. Колокольцев, Н. Свіріна та ін.) ученими була доведена ефективність процесу шкільного навчання та виховання, побудованого на основі комплексного впливу різних видів мистецтва на особистість учня.

Так, російською вченою Т. Беньковською розглянуто принципи втілення міжпредметної та міжмистецької взаємодії у системі літературного розвитку учнів у методиці викладання літератури періоду 1890–2000-х рр. (Беньковская, Майдангалиєва, 2016). Дослідницею В. Альбатыровою в історико-бібліографічному аспекті здійснено аналіз стану розвитку методики літератури у 50–80-ті рр. XX ст., представлено систематизовану книжково-журнальну методичну літературу, що виходила упродовж 60–70-х рр. XX ст., проаналізовано розвиток методичної думки у зазначений період (Альбатырова, 1991).

У докторській дисертації української вченої Т. Яценко «Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина XX – початок XXI ст.)» акцентовано на сукупності міжпредметних зв'язків (міжнаукових, міжмистецьких і методичних) як потужній детермінанті їх системної реалізації та тенденції розвитку методичної науки та шкільної практики у XXI ст. Ученою на основі конструктивно-критичного осмислення науково-методичних розвідок учених-методистів другої половини XX – початку XXI ст. окреслено дієві засоби практичної реалізації ідей культурологічного підходу до навчання літератури, а саме: утвердження культурологічної спрямованості шкільної літературної освіти у період демократизації національної школи (20–40 рр. XX ст.); зміцнення культурологічних основ шкільного навчання літератури, актуалізацію проблеми естетичного виховання школярів засобами художнього слова (50–60 рр. XX ст.); упровадження ідей гуманізації освіти, здійснення міжпредметних і міжмистецьких зв'язків як дієвих засобів реалізації культурологічного підходу до навчання літератури у закладах загальної середньої освіти (70–80 рр. XX ст.); культурологічну спрямованість шкільного курсу української літератури на гуманістичних засадах (зміцнення гуманістичних тенденцій інтеграційного характеру, створення діалогової взаємодії суб'єкта із природою та соціумом у науковому та мистецькому контекстах, забезпечення оптимальних умов для формування в учнів ключових і предметної читацької компетентностей тощо) відповідно до вимог сучасної компетентнісної освітньої парадигми та профілізації шкільної літературної освіти (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.) (Яценко, 2017).

Теоретико-методичні доробки провідних учених минулого і сучасності в аспекті реалізації ідей культурологічного підходу до вивчення художньої літератури як явища культури відображені у дисертаційному дослідженні О. Покатілової «Методика навчання старшокласників культурологічного аналізу на уроках світової літератури». У параграфі «Гене́за проблеми культурологічного аналізу в методичній науці» ученою розглянуто становлення досліджуваної проблеми в методичній науці із другої половини XIX ст. до 2013 р. На основі конструктивно-критичного осмислення науково-методичного доробку вчених минулого

(Ц. Балгалон, Г. Беленький, Г. Гогобідзе, В. Голубков, В. Гречинська, Г. Гуковський, Є. Колокольцев, В. Маранцман, Н. Мирецька, В. Нікольський, В. Острогорський, М. Рибникова, В. Стоюнін та ін.) та сучасності (В. Братко, А. Вітченко, Н. Волошина, В. Гладишев, Ю. Глебова, Ю. Горідько, В. Доманський, С. Жила, О. Ісаєва, О. Каніблоцька, Ж. Клименко, А. Мельник, Л. Мірошніченко, Т. Недайнова, Л. Овдійчук, С. Сафарян, А. Ситченко, К. Таранік-Ткачук, Г. Токмань, В. Храброва, Т. Яценко та ін.) ученою здійснено ретроспективний аналіз упровадження етико-естетичного підходу до викладання літератури через синтез мистецтв на уроках української та світової літератури, визначено внесок педагогів і методистів у розвиток сучасної теорії та практики поглибленого вивчення літератури на засадах культурологічного підходу (Покатілова, 2013).

Основна частина. Актуальність наукової розвідки пов'язана з необхідністю виявлення у науково-методичному доробку російських учених кінця 1990-х – початку 2000-х рр. конструктивних ідей реалізації культурологічного підходу до навчання літератури задля створення й упровадження в освітній процес нових методик з урахуванням позитивного досвіду минулого і сьогодення. Конструктивно-критичне осмислення науково-методичного доробку учених у хронологічних межах дослідження є необхідним не лише для вивчення генези методики літератури загалом, а і для визначення пріоритетних напрямів і шляхів подальшого розвитку методики навчання літератури у закладах загальної середньої освіти.

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні культурологічних концептів змісту шкільної літературної освіти на основі конструктивно-критичного осмислення науково-методичних розвідок російських учених кінця 1990-х – початку 2000-х рр.

Досягнення мети потребує розв'язання означених **завдань**:

1. Дослідити генезис педагогічних і методичних ідей реалізації культурологічного підходу до навчання літератури на основі конструктивно-критичного осмислення науково-методичного доробку російських учених кінця 1990-х – початку 2000-х рр.

2. Аргументувати необхідність використання продуктивних теоретико-методичних надбань із означеної проблеми для ефективного розвитку сучасної теорії та практики навчання літератури.

Методи. На різних етапах наукового пошуку для досягнення мети й виконання завдань дослідження нами використано комплекс методів, об'єднаних у 2 групи (методи загальнонаукові й історико-педагогічні).

I група методів – загальнонаукові, характерні для усіх природничих і суспільних наук – історичний, логічний, наукової класифікації, теоретичні (аналіз, синтез, аналогія, узагальнення, систематизація), які дозволили здійснити аналітичну обробку джерел дослідження й обґрунтувати теоретико-методологічні основи означеного періоду з метою вивчення стану дослідженості наукової проблеми.

II група методів – історико-педагогічні: історико-генетичний (для дослідження особливостей генези шкільної літературної освіти); історико-порівняльний (історико-компаративний) (для здійснення аналізу історико-педагогічних, методичних праць означеного періоду з метою вивчення стану розробленості наукової проблеми, визначення ключових ідей дослідження, здійснення порівняння в обґрунтуванні проблеми культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти за умов пострадянського суспільства); пошуково-бібліографічний (для систематизації науково-методичної літератури, фахової періодики тощо у контексті досліджуваної проблеми); персоналістично-біографічний (для аналізу педагогічної літератури, присвяченої педагогічним персоналіям, із метою висвітлення діяльності відомих учених-педагогів, учених-методистів досліджуваного періоду); проблемно-прогностичний (для узагальнення та систематизації традиційного й новаторського досвіду навчання літератури з урахуванням ідей культурологічного підходу з метою вивчення впливу історичної спадщини на розвиток методики навчання літератури; науково виправданого використання прогресивних надбань із досліджуваної проблеми на сучасному етапі розвитку шкільної літературної освіти загалом).

Результати. Варто наголосити, що у кінці 1990-х – на початку 2000-х рр. на сторінках зарубіжної фахової періодики активізувалися дискусії щодо виявлення рівня використання міжпредметних зв'язків на уроках літератури. Одні російські дослідники вирішення питання вбачають у співвідношенні міжпредметних зв'язків та інтеграції предметів (Г. Беленький, Т. Беньковська, Г. Меркін); другі – у співвідношенні міжпредметних зв'язків і зв'язків мистецтва у змісті курсу російської літератури (Г. Ачкасова, В. Доманський та інші); треті – у внутрішній предметній інтеграції уроків літератури (А. Алферова, С. Зінін та ін.); четверті – у взаємодії уроків літератури та позакласної роботи (Г. Меркін та ін.).

Якісним змінам у методичній системі навчання літератури у кінці 1990-х – на початку 2000-х рр. сприяли дослідницькі пошуки російських учених-методистів щодо реалізації взаємодії літератури із суміжними мистецтвами як необхідної передумови для здійснення літературного й естетичного розвитку школярів. Науково-методичні розвідки були спрямовані на створення теоретичних і методичних основ шкільного вивчення літератури у взаємодії із суміжними мистецтвами, а саме: літератури й образотворчого мистецтва (Є. Колокольцев «Взаємодія мистецтв у шкільному вивченні літератури» (1993) та ін.); літератури та кіномистецтва (М. Дорофєєва «Вплив досвіду кіноглядача на літературний розвиток школяра» (2000) та ін.); літератури та музики (Н. Свіріна «Музика як засіб образної конкретизації і образного узагальнення на уроках літератури в 10 класі» (1993); Н. Шишкіна «Методика викладання російської літератури у 5–11 класах шкіл Удмуртської Республіки з використанням суміжного виду мистецтва» (2005) та ін.); літератури й архітектури (І. Шолпо «Взаємодія архітектури і літератури на уроках словесності» (1995); літератури з іншими видами мистецтва на основі інтерпретації художнього твору (М. Борщевська «Взаємозв'язок інтерпретацій літературних і музичних творів на уроці в середній школі» (2003), В. Доманський «Культурологічні

основи вивчення літератури в школі» (2000), Н. Свіріна «Літературна освіта як спосіб входження школярів у художню культуру» (1999), І. Шликова «Взаємодія мистецтв як фактор формування культури почуттів школярів 7–9 класів на заняттях літератури» та ін.). У процесі становлення й еволюції системи реалізації міжпредметних зв'язків предметів естетичного циклу стало можливим зародження та формування системи міжмистецької взаємодії на уроках літератури. Отже, забезпечення міжпредметної, а отже, і міжмистецької взаємодії як структурних складників у процесі реалізації інтеграційних зв'язків на уроках літератури в означений історичний період відбувалося на якісно новому науково-методичному рівні.

Фаховий інтерес для нас становить докторське дисертаційне дослідження російської вченої І. Вінд «Освіта як феномен культури: еволюція освітніх моделей в історико-культурному процесі» (2003), у якому освіта розглядається як підсистема культури та культурогенезу, акцентується на проблемі педагогічної інтерпретації концепцій культури в освітньому просторі, аналізуються рівні розробки та реалізації культуровідповідної моделі освіти (Винд, 2003). Ученою доведено, що потенційний рівень педагогічної культури забезпечує належний рівень розвитку системи освіти загалом. На основі аналізу типів культури (архаїчної, індустріальної, постіндустріальної) та типів освітніх моделей (традиційної, інструктивної, креативної) І. Вінд зіставлено типи освітніх моделей у різних культурах, а також розглянуто етапи еволюції освітніх моделей відповідно до розвитку культури (Винд, 2003: 100). Учена апелює до взаємозалежності освіти та культури, де «з одного боку, культура зумовлює освіту засобом репрезентації своїх ознак в ознаки освітньої моделі; з іншого – освіта, формуючи суб'єкт культури наступного типу, виконує функції культурогенезу» (Винд, 2003: 143).

Розглядаючи культурологічний аспект викладання літератури у школі, російська вчена Л. Крилова у докторській дисертації «Культурологічний аспект викладання літератури у школі» особливу увагу приділяє національно-культурному компоненту, що розглядається в контексті художньої системи літературного твору й допомагає учням досягнути духовну культуру народу, зрозуміти особливості національного світосприйняття і світорозуміння, сприяє збагаченню духовного світу школярів і становленню їх гуманістичного світосприйняття, удосконаленню гуманітарної освіти у школі (Крылова, 2001). Культурологічний аспект викладання літератури у школі учена вбачає у практичній реалізації принципів гуманізації та гуманітаризації освіти та діалогу культур. Отже, вивчення художньої своєрідності літературного твору розглядається вченою крізь призму національної культури з урахуванням досягнення учнями домінуючих образів-скрепів національної картини світу й духовних цінностей народу; аналізу характерів героїв літературних творів із урахуванням їхнього світорозуміння та ставлення до духовних цінностей культури народу, вивчення національного пейзажу як цінності культури; досягнення міфологічної картини світу та морально-етичних проблем людства, відображених майстрами словесного мистецтва, як елементів християнської та загальнолюдської культури (Крылова, 2001: 13–14).

Ще однією російською вченою Н. Свіріною у докторському дисертаційному дослідженні «Літературна освіта як спосіб входження школярів у художню культуру» обґрунтовано й апробовано систему роботи, спрямовану на залучення учнів 5–11 класів до світу художньої культури на уроках літератури та здійснення літературного розвитку школярів; визначено вікові домінуючі вподобань учнів різних вікових категорій у сфері художньої культури; доведено, що використання у процесі вивчення літератури домінуючих художнього сприйняття «активізує процес досягнення літературного твору учнем і його здібності до розуміння, порівняння і вмотивованого вибору інтерпретації літературного твору із подальшою самостійною художньою інтерпретацією літературної теми» (Свирина, 1999: 11). Учена підкреслює важливість розвитку в учнів художнього сприйняття, формування уявлень про літературний процес як складник художньої культури та динамічний процес, досягнення мистецтва слова як самодостатнього виду мистецтва «на рівні природних зв'язків у цілісному світі художньої культури» (Свирина, 1999: 272).

Наукові розвідки російської вченої Г. Ачкасової присвячені розробці теоретичних аспектів і створенню методики удосконалення системи літературної освіти на основі діалогічної взаємодії літератури з іншими видами мистецтва. У докторській дисертації «Діалог мистецтв у системі шкільної літературної освіти» ученою розглянуто системоутворювальну функцію діалогу мистецтв у шкільній літературній освіті, визначено рівні діалогічних взаємозв'язків літератури із суміжними образотворчостями, розроблено й експериментально перевірено поетапне втілення міжмистецької взаємодії у процесі досягнення учнями творів художньої літератури (Ачкасова, 2000).

Фаховий інтерес для нашого дослідження становлять виокремлені Г. Ачкасовою рівні діалогічної взаємодії суміжних мистецтв, а саме: діалог на семантичному, тобто змістовому, рівні, що передбачає спільність сюжету, ідей, образів тощо; діалог на семіотичному рівні (на рівні мови та форми), який орієнтує учнів на отримання знань щодо засобів творення образів у різних видах мистецтва. Ученою виявлено можливі та доступні рівні діалогу мистецтва як форми і змісту навчального процесу відповідно до особливостей трьох періодів читацького розвитку (за В. Маранцманом) і на основі художніх домінуючих кожної вікової групи (за Н. Свіріною), а саме: на рівні розуміння зображуваного предмета, теми (5–6 класи); на рівні усвідомлення теми, ідей, лейтмотиву (7–8 класи); на рівні світосприйняття, досягнення художнього напрямку, культурної епохи (9–11 класи) (Ачкасова, 2000).

Проблемі вибору шляхів і засобів поглибленого вивчення літератури на засадах діалогу культур присвячено монографію Г. Гогіберідзе. Російський учений-методист розглядає сучасні підходи до досягнення етнокультурного компонента художнього твору на уроках літератури, розкриває поліаспектний характер

етнокультурної інформації, яка, з одного боку, «дозволяє художнику моделювати світ в образну систему відповідно до його уявлень про естетичний ідеал, <...> впливати на формування естетичних запитів читача», з іншого – «допомагає читачеві співвідносити елементи своєї культури з типологічно схожими елементами інших культур, що сприяє глибшому розумінню духовної й естетичної сутності інонаціонального мистецтва» (Гогіберідзе, 2003: 102). Г. Гогіберідзе переконаний, що вивчення літератури у закладах середньої загальної освіти у XXI ст. має відбуватися у широкому культурологічному контексті, оскільки без цього неможливо простежити «глибинні зв'язки між духовними зверненнями тієї чи іншої нації та її історією, тобто подолати розрив між історією етносу та його культурою» (Гогіберідзе, 2003: 29). Тож завдання вчителя-словесника, на думку вченого, полягає в тому, щоб допомогти учневі досягнути художній текст у контексті доби, творчої еволюції письменника чи національного фольклору загалом, етнокультури, у світовому літературному й культурному процесах.

Педагогічну та методичну технологію вивчення літературного твору як тексту культури представлено у докторському дисертаційному дослідженні В. Доманського «Культурологічні основи вивчення літератури в школі» (Доманський, 2000). Ученим фахово розкрито сутність діалогу культур на уроках російської літератури, подано теоретичне обґрунтування уроку-діалогу з позиції культурологічного підходу, здійснено аналіз чинних програм, підручників і підручників-хрестоматій на предмет утілення у їхньому змістовому й ілюстративному блоках мистецького контексту.

В. Доманський обстоює думку про те, що ідея реалізації культурологічного підходу є провідною на уроках російської літератури, вона активно впроваджується у практику роботи школи, втілюється у програмах і підручниках з російської словесності на початку XXI ст. На думку вченого, культурологічний підхід до вивчення літератури передбачає здійснення інтегративних зв'язків на уроках літератури з іншими видами мистецтва (позатекстові та внутрішньо текстові), орієнтує учнів на осмислення художнього твору, усвідомлення ними засобів розкриття культурно-семантичних знаків.

В. Доманським на основі аналізу програм, підручників, підручників-хрестоматій із російської літератури окреслено дієві засоби втілення культурологічного підходу до навчання літератури у школі, а саме: наявність історико-біографічних, літературознавчих, мистецтвознавчих нарисів, аналіз літературних творів із позицій декількох контекстів (соціально-політичного, біографічного, філософського, поєднання естетичного аналізу тексту з історико-функціональним і культурологічним), влучно продуману систему запитань і завдань до художніх творів і суміжних образотворчостей тощо, проте вчений відзначає, що проблема культуровідповідності у шкільній літературній освіті комплексно не вирішена, тож актуальними стає створення інтегрованих програм, збільшення кількості творів світової літератури, їх вивчення у взаємозв'язку з історико-літературним та історико-культурним процесом, поетапний характер ознайомлення учнів зі світовою літературою та культурним процесом тощо (Доманський, 2000: 101–113). Учений доходить висновку про те, що у методиці літератури на початку XXI ст. намітилися дві тенденції: по-перше, посилилася увага до літератури як особливого виду мистецтва, по-друге, культурологічний підхід до прочитання й аналізу літературних творів здійснюється на основі діалогу в культурі та діалогу культур (Доманський, 2000: 124–125).

Ученим-педагогом розроблено та втілено у практику роботи профільної школи програму курсу російської літератури на культурологічних засадах, а саме: обґрунтовано різні типи інтеграційних зв'язків на уроках літератури з іншими видами мистецтва; розкрито процес досягнення художнього тексту через розкриття його культурно-семантичних знаків, кодів, символів; подано доцільні методи та прийоми роботи із творами суміжних видів мистецтва на уроках літератури, визначено культурологічні взаємозв'язки між суміжними видами мистецтва й у внутрішній організації мистецтва слова; розкрито сутність навчального діалогу й основних видів культурологічних дискурсів. Курс літератури, пропонований ученим під час проведення експериментального дослідження, базується на історико-культурній і соціокультурній основі, що передбачає вивчення російської літератури XX ст. у контексті світової літератури та культури на філософських, соціально-історичних і культурологічних засадах. Концептуальною основою пропонованої програми є забезпечення на уроках літератури інтеграції гуманітарних предметів, суміжних видів мистецтва, орієнтації на ключові філософські ідеї, які забезпечують цілісність і єдність розділів курсу російської літератури XX ст. (Доманський, 2000: 264). Імпонує те, що вивчення літератури у методиці вченого відбувається на основі усвідомлення мистецтва слова як культурного універсуму, досягнення його культурно-семантичних засобів у єдності із суміжними видами мистецтва (живописом, музикою, театром, архітектурою, скульптурою тощо).

У процесі експериментально-дослідного навчання з метою реалізації культурологічного підходу ученим запроваджено різноманітні форми роботи на уроках літератури, а саме: проведення заочних екскурсій, навчальних діалогів, рольових ігор, театралізованих дійств, уявних мандрівок, виконання учнями проєктів, перегляд фрагментів відеофільмів із подальшим обговоренням, що, на переконання дослідника, дає можливість «організувати продуктивний діалог у культурі, активізувати самостійну діяльність учнів» (Доманський, 2000: 304). Ученим обґрунтовано специфіку інтегрованих уроків, розкрито сутність основних типів зв'язків суміжних видів мистецтва на інтегративній основі, розглянуто типи читацької діяльності, описано принципи керування рецептивно-естетичною та пізнавальною діяльністю учнів на різних етапах уроку.

Так, під час проведення уроків-діалогів В. Доманський акцентує на доцільності використання дискурсів (коментарів історико-культурного, етнографічно-побутового, лінгвістичного та літературознавчого характеру). На думку вченого, історико-культурний коментар пов'язує літературний твір із його інтерпретацією

у суміжних видах мистецтва (музиці, образотворчому мистецтві, скульптурі, архітектурі), об'єднує спільні образи і мотиви, літературно-художні та філософські ремінісценції, що дозволяє логічно укласти внутрішні дискурси мистецьких творів у культурологічні дискурси уроку (Доманський, 2000: 72). Важливого значення у процесі використання культурологічного підходу до навчання літератури В. Доманський надає навчально-пізнавальній, ігровій та інтерпретаційно-творчій діяльності учнів. Учений практикує на уроках російської літератури методичні нововведення, а саме: використання театральних постановок, запровадження проєктної діяльності, рольових ігор, створення кіносценаріїв, оживлення художніх текстів шляхом імітації суперечностей між читачами, критиками, проведення театралізованих свят «заглиблення» у культуру, використання мізансцен, співтворчості з автором, виконання творчих завдань, застосування міжпредметних зв'язків, проведення інтегрованих уроків тощо.

Головним завданням аналізу художнього твору на культурологічній основі, на думку вченого, є «відтворення в уяві читача картин життя, змальованих письменником, озвучення голосів героїв, усвідомлення їх як живих людей зі своїми радощами, муками, сумнівами, обманами, цінностями, ідеями, входження з ними у діалог» (Доманський, 2000: 90). Внаслідок такої співпраці, як стверджує В. Доманський, відбувається осягнення читачем духовної атмосфери культурної епохи й авторської моделі світу. Учений зазначає, що взаємодія мистецтв на уроці літератури «збуджує читацьку уяву й емоційну сферу, <...> спонукає заглиблено переживати багато епізодів тексту, розширює кордони одного мистецтва (у нашому випадку словесного) засобом звернення до іншого, побачити, як один вид мистецтва відтворюється в іншому, що дозволяє активізувати інтерпретаційну діяльність учнів, створити ситуацію навчального діалогу на уроці» (Доманський, 2000: 173–174).

Слушними, на наш погляд, є твердження В. Доманського щодо взаємодії принципів літератури та суміжних видів мистецтва на діалогічній основі у єдності спільних тем, ідей, образів і мотивів. Так, наприклад, зіставлення мистецьких творів, на думку вченого, дозволить розкрити внутрішні можливості кожного із видів мистецтва, інтерпретувати літературний текст крізь контекст живопису (Доманський, 2000: 238).

Серед методичних прийомів, на основі яких здійснюється взаємовплив словесного і музичного мистецтва під час вивчення біографії письменника, його літературного доробку або ознайомлення учнів з історико-культурною епохою, В. Доманський виокремлює три групи: 1) ті, що допомагають розкрити факти біографії письменника, його музичні уподобання; 2) пов'язані з аналізом музичних образів і музичних сторінок художнього твору з метою розуміння характерів героїв, осягнення авторської позиції; 3) на основі яких учитель ознайомлює учнів із культурними надбаннями певної епохи; 4) за допомогою яких здійснюється зіставлення музичного і літературного мистецтва під час аналізу художнього твору (Доманський, 2000: 161). Взаємодія словесного і музичного мистецтва розглядається вченим на основі використання певних видів роботи, а саме: коментування музичних епізодів і музичних образів, озвучування у тексті мелодій, визначення засобами музики почуттів і настроїв героїв художніх творів, зіставлення своєрідних «музичних характеристик» героїв, образів, втілених у літературному та музичному мистецтві, тощо (Доманський, 2000: 163).

Реалізація засадничих ідей ознайомлення учнів із мистецтвом архітектури у методиці В. Доманського передбачає виконання таких завдань: 1) визначення місця та ролі передбачених автором у художньому творі архітектурних ансамблів, екстер'єрів, інтер'єрів, садово-паркових комплексів; 2) виокремлення й аналіз художніх способів і засобів їх зображення; 3) усвідомлення композиційно-образного взаємозв'язку архітектоніки художнього твору та явищ архітектури; 4) встановлення концептуального зв'язку мистецтв на основі культурної парадигми; 5) створення системи роботи над образами архітектури під час вивчення літературних творів (Доманський, 2000: 177). Важливого значення під час роботи над мистецтвом скульптури В. Доманський надає прочитанню «загальної ідеї» скульптури, визначенню способів її творення митцем та інтерпретації у художньому творі (Доманський, 2000: 253). Під час роботи над абстрактними поняттями, відтвореними у мистецтві скульптури, учений радить використовувати засоби алегорії, застосовувати відповідні асоціації.

Результати проведеного В. Доманським експериментально-дослідного навчання засвідчили, що запропонована педагогічна технологія вивчення літературних творів на культурологічній основі сприяє визначенню її ефективних чинників реалізації на уроках російської літератури, розробленню та впровадженню методичної системи культурологічного аналізу творів літератури, обґрунтуванню синтезу вивчення літературного тексту та творів суміжних видів мистецтва, розкриттю соціокультурної, морально-етичної, гуманітарної, естетичної спрямованості освітнього процесу тощо.

Висновки. Отже, дослідження методичної спадщини учених кінця 1990-х – початку 2000-х рр. на основі історико-бібліографічної бази дало можливість вивчити стан і розвиток методики навчання російської літератури в означений період, осмислити накопичений методичний досвід передових учених-словесників, виявити найбільш актуальні проблеми, які порушувалися у закладах загальної середньої освіти під час здійснення літературної освіти учнів на культурологічних засадах.

Історико-бібліографічний аспект дослідження дозволив дійти висновку щодо значущості пошуків культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти, закладених ученими в означений історичний період, для розвитку сучасної методичної науки шляхом аналізу дискусій із проблем літературної освіти у школі, зіставлення різних методичних систем, вивчення практичного досвіду вчителів-словесників тощо.

Список використаних джерел:

1. Альбатырова В.Н. Развитие методики преподавания литературы в 1950–1970-е годы: историко-библиографический аспект : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Санкт-Петербург, 1991. 254 с.
2. Ачкасова Г.Л. Диалог искусств в системе школьного литературного образования : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Санкт-Петербург, 2000. 367 с.
3. Беньковская Т.Е., Майдангалиева Ж.А. Формирование системы литературного развития школьников в методике преподавания литературы (1840–2000-е гг.) : монография. Москва : Изд. дом Академии Естествознания, 2016. 218 с.
4. Винд И.Е. Образование как феномен культуры: эволюция образовательных моделей в историко-культурном процессе : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Тюмень, 2003. 381 с.
5. Гогиберидзе Г.М. Диалог культур в системе литературного образования. Москва : Наука, 2003. 183 с.
6. Доманский В.А. Культурологические основы изучения литературы в школе : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Москва, 2000. 403 с.
7. Крылова Л.А. Культурологический аспект преподавания литературы в школе : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Петропавловск, 2001. 387 с.
8. Покатілова О.О. Методика навчання старшокласників культурологічного аналізу на уроках світової літератури : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Луганськ, 2013. 200 с.
9. Свирина Н.М. Литературное образование как способ вхождения школьников в художественную культуру : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Санкт-Петербург, 1999. 525 с.
10. Яценко Т.О. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина XX – початок XXI століття) : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2017. 464 с.

References:

1. Albatyrova V.N. (1991) Razvitie metodiki prepodavaniia literatury v 1950–1970-e gody: istoriko-bibliograficheskii aspekt [Development of Literature teaching methods in the 1950s – 1970s: historical and bibliographical aspect] : dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.02; Sankt-Peterburg. 254 s. [in Russian].
2. Achkasova G.L. (2000) Dialog iskusstv v sisteme shkolnogo literaturnogo obrazovaniia [Dialogue of arts in the system of school literary education] : dis. ... d-ra ped. nauk: 13.00.02; Sankt-Peterburg. 367 s. [in Russian].
3. Benkovskaiia T.E., Maidangalieva Zh.A. (2016) Formirovanie sistemy literaturnogo razvitiia shkolnikov v metodike prepodavaniia literatury (1840–2000-e gg.) [Creating the system of schoolchildren's literary development in Literature teaching methods] : monografiia. Moskva : Izd. dom Akademii Estestvoznaniia. 218 s. [in Russian].
4. Vind I.E. (2003) Obrazovanie kak fenomen kultury: evoliutciia obrazovatelnykh modelei v istoriko-kulturnom protsesse [Education as a cultural phenomenon: the evolution of educational models in the historical and cultural process] : dis. ... d-ra ped. nauk: 13.00.01; Tiumen. 381 s. [in Russian].
5. Gogiberidze G.M. (2003) Dialog kultur v sisteme literaturnogo obrazovaniia [Dialogue of cultures in the system of literary education]. Moskva : Nauka. 183 s. [in Russian].
6. Domanskii V.A. (2000) Kulturologicheskie osnovy izucheniiia literatury v shkole [Culturological foundations of studying Literature at school] : dis. ... d-ra ped. nauk: 13.00.02; Moskva. 403 s. [in Russian].
7. Krylova L.A. (2001) Kulturologicheskii aspekt prepodavaniia literatury v shkole [The culturological aspect of Literature teaching at school] : dis. ... d-ra ped. nauk: 13.00.02; Petropavlovsk. 387 s. [in Russian].
8. Pokatilova O.O. (2013) Metodyka navchannia starshoklasnykiv kulturolohichnoho analizu na urokakh svitovoi literatury [Methods of culturological analysis teaching of the secondary school students in World Literature classes] : dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02; Luhansk. 200 s. [in Ukrainian].
9. Svirina N.M. (1999) Literaturnoe obrazovanie kak sposob vkhozheniia shkolnikov v khudozhestvennuu kulturu [Literary education as a way of introducing the artistic culture for students] : dis. ... d-ra ped. nauk: 13.00.02; Sankt-Peterburg. 525 s. [in Russian].
10. Yatsenko T.O. (2017) Tendentsii rozvytku metodyky navchannia ukrainskoi literatury v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia) [Trends in the development of Ukrainian literature teaching methods at secondary schools (the second half of the XX – early XXI century)] : dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.02; Kyiv. 464 s. [in Ukrainian].